

Ks. GRZEGORZ CIUŁA

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Wydział Teologiczny

Ks. PAWEŁ BRUDEK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wydział Nauk Społecznych

STRUKTURA OSOBOWOŚCI OSÓB NALEŻĄCYCH I NIENALEŻĄCYCH DO WSPÓLNOTY PRZYMIERZA RODZIN „MAMRE”. ANALIZA BADAŃ WŁASNYCH

PERSONALITY STRUCTURE OF MEMBERS AND NON-MEMBERS OF THE FAMILIES COVENANT COMMUNITY “MAMRE”. ANALYSIS OF OWN RESEARCH

Abstract

Cel badań. W artykule zaprezentowano wyniki zrealizowanych przez autorów badań, którymi objęto 122 osoby. Ich nadrzędnym celem była identyfikacja różnic pomiędzy osobami należącymi do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” (n=55) oraz osobami nienależącymi do żadnego ruchu religijnego (n=67) w zakresie cech osobowości.

Metody. W omawianym projekcie badawczym zastosowano: (1) *Inwentarz Osobowości NEO-FFI* autorstwa P. Costy i R. McCrae’a w polskiej adaptacji B. Zawadzkiego, J. Strelaua, P. Szczepaniaka oraz M. Śliwińskiej; (2) *Arkusze Osobowe*.

Wyniki. Respondenci należący do wspólnoty „Mamre” oraz niezwiązani z nią różnili się między sobą w zakresie Neurotyczności i Sumienności. Nie stwierdzono natomiast statystycznie istotnych różnic w obrębie Ekstrawersji, Otwartości i Ugodowości. Jednostki związane ze wspólnotą odznaczały się wyższym poziomem Neurotyczności oraz mniejszym nasileniem Sumienności aniżeli osoby niezgłaszające przynależności do żadnego ruchu religijnego. **Wnioski.** Otrzymane wyniki mogą stanowić wartościową pomoc dla duszpasterzy i liderów Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” w zakresie określenia charakteru

Purpose of research. The article presents results of the research done by the Authors. The study involved 122 people. The main purpose of this research was to identify the differences between members of the Families Covenant Community “Mamre” (n=55) and people, who aren’t members of any religious movement (n=67) in the field of personality traits. **Methods.** In the scientific work presented above, the Authors used: (1) *NEO Five-Factor-Inventory* by P. Costa and R. McCrae in polish adaptation of B. Zawadzki, J. Strelau, P. Szczepaniak and M. Śliwińska; (2) *Personal Form*. **Results.** Respondents who are members of the Families Covenant Community “Mamre” and those, who aren’t members of any religious movement differ in the Neuroticism and the Conscientiousness, whereas no statistically substantial difference was found within the Extraversion, the Openness and the Agreeableness. The individuals related with the Community are characterized by higher level of the Neuroticism and lower intensity of the Conscientiousness than non-members of any religious movement. **Conclusions.** Received results can provide valuable support for chaplains and leaders of the Families Covenant Community

i kierunków oddziaływań formacyjnych względem osób deklarujących chęć wstąpienia do wspólnoty.

“Mamre” in determining the nature and directions of the formation acts in relation to people declaring will to join the Community.

Na gruncie psychologii wzrasta obecnie zainteresowanie badaczy problematyką religijności oraz jej znaczenia dla życia człowieka. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest zapewne wiele. Warto w tym miejscu wskazać na dwie, jak się wydaje, zasadnicze. Po pierwsze, analiza literatury przedmiotu ujawnia, iż religijność posiada dobroczynny wpływ na funkcjonowanie osoby w różnych jej wymiarach. Wiele pytań w tym obszarze doczekało się jasnych i konkretnych odpowiedzi. Inne wciąż domagają się intensywnej eksploracji na drodze empirycznego dowodzenia. Po drugie, współcześnie, obok tradycyjnych form przeżywania i wyrażania religijności, coraz większe znaczenie odgrywają pojawiające się w przestrzeni Kościoła nowe ruchy religijne. Jednym z nich jest Wspólnota Przymierza Rodzin „Mamre”. Z poznawczego punktu widzenia ciekawym zagadnieniem okazuje się badanie roli, jaką ruchy te odgrywają w kształtowaniu nie tylko religijności, ale także psychiki ludzkiej w poszczególnych jej aspektach. Mając to na uwadze, celem prezentowanego artykułu uczyniono analizę różnic w zakresie cech osobowości między osobami należącymi do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” oraz osobami niebędącymi członkami tego oraz żadnego innego ruchu religijnego.

Wprowadzenie teoretyczne

Różne formy zrzeczeń religijnych były i są obecne w Kościele i świecie od dawna, różniąc się jednak od siebie charakterem i sposobem realizowania wytyczonych sobie celów. Ożywienie działalności Kościoła po Soborze Watykańskim II przez powstanie wielu nowych wspólnot i stowarzyszeń związane było z pragnieniem odkrycia na nowo ewangelicznego przesłania i nadania nowego kształtu chrześcijańskiej egzystencji w tworzących te ruchy członkach¹. Dokumenty Kościoła zwracają uwagę na konkretne oczekiwane rezultaty towarzyszące życiu i działalności rozmaitych stowarzyszeń kościelnych, jak na przykład: „ożywienie umiłowania modlitwy, kontemplacji, życia liturgicznego i sakramentalnego; działalność na rzecz wzrostu powołań do chrześcijańskiego małżeństwa, do sakramentalnego kapłaństwa i do życia konsekrowanego; gotowość uczestniczenia w przedsięwzięciach i działaniach Kościoła zarówno na szczeblu lokalnym, jak krajowym i międzynarodowym; zaangażowanie w dziedzinie katechezy i pedagogiczne umiejętności w wychowywaniu chrześcijan; pobudzenie do chrześcijańskiej obecności w różnych środowiskach społecznych i udział w organizowaniu i animacji dzieł charytatywnych, kulturalnych i duchowych; duch wyrzeczenia i powrót do ewangelicznego ubóstwa jako do źródła wspaniałomyślnej miłości wszystkich ludzi; nawrócenie na drogę chrześcijańskiego życia lub powrót do

¹ Por. A. Skreczko, *Zrzeszenia eklezjalne jako pomoc życia wiara*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 10 (2011), s. 131-132.

wspólnoty ochrzczonych tych, którzy niegdyś «odeszli»². Wielość wymienionych owoców działalności ruchów kościelnych, pośród których z całą pewnością można wymienić Wspólnotę Przymierza Rodzin „Mamre”, pozwala w nich widzieć nie tylko drogę rozwijania religijności, ale dzięki temu także drogę realizowania formacji ludzkiej i drogę rozwijania swojej osobowości. Tak też Wspólnota „Mamre”, w której bardzo duży nacisk kładzie się na formację tworzących ją kandydatów i członków, zwraca uwagę nie tylko na pogłębianie wiary, ale również między innymi na przeżywanie na nowy sposób wzajemnych relacji, pielęgnowanie gościnności, odpowiedni sposób życia³ czy wpisana w jeden z Drogowskazów Wspólnoty zachętę do abstynencji od zniewalających używek i ćwiczenie się w cnotach⁴.

Zdaniem D. Kroka: „Jednym z najbardziej interesujących tematów w dziedzinie psychologii religii od wielu lat pozostaje zagadnienie wzajemnych zależności zachodzących między religijnością i osobowością”⁵. Teza ta odnajduje potwierdzenie w licznych badaniach, których celem jest między innymi określenie roli religijności (przekonań religijnych, związanych głównie z pytaniami o charakterze egzystencjalnym) w procesie kształtowania dojrzałości osobowościowej człowieka⁶. Na gruncie psychologii funkcjonuje wiele teorii, usiłujących uchwycić istotę osobowości oraz zidentyfikować podstawowe mechanizmy rządzące jej rozwojem⁷. Ważnym aspektem akademickiej debaty, łączącej w sobie wielość i różnorodność perspektyw teoretycznych, jest zagadnienie stałość *versus* zmiana osobowości⁸. Na dzień dzisiejszy brak jednoznacznego stanowiska, co do tego, które komponenty osobowości nie podlegają zmianom w biegu życia, a które mogą się zmieniać⁹. W opinii P. Olesia zmiana osobowości posiada charakter wieloaspektowy i może być związana z: (1) przyrostem lub obniżeniem się nasilenia określonej właściwości osoby, (2) nabyciem nowej właściwości, (3) utratą określonej właściwości, (4) nową organizacją myśli, uczuć oraz zachowań, (5) modyfikacją zasady integrującej osobowość, (6) integracją sensu życia oraz znaczenia doświadczeń

² Jan Paweł II, Adhortacja *Christifideles laici* (1988), 30.

³ Por. *Wspólnota Przymierza Rodzin „Mamre”*, oprac. W. Cyran, Częstochowa 2001, s. 19-21.

⁴ Por. tamże, s. 37.

⁵ D. Krok, *Strukturalne powiązania religijności i duchowości w kontekście czynników osobowościowych*, w: *Osobowość i religia*, red. H. Gasiul, E. Wrocławska-Warchała, Warszawa 2009, s. 280.

⁶ Zob. Z. Chlewiński, *Religia a osobowość człowieka*, w: *Religia w świecie współczesnym*, red. H. Zimoń, Lublin 2000, s. 89-128; D. Krok, *Religijność a jakość życia w perspektywie mediatorów psychospołecznych*, Opole 2009.

⁷ Zob. P.K. Oleś, *Wprowadzenie do psychologii osobowości. Nowe wydanie*, Warszawa 2009; G. Ciuła, *Uwarunkowania czynu ludzkiego. Studium teologicznomoralne na podstawie polskiej posoborowej literatury teologicznej i pozateologicznej*, Katowice 2014, s. 288-293.

⁸ Zob. M. Ardel, *Wisdom and Life Satisfaction in Old Age*, „Journal of Gerontology: Psychological Sciences” 52,1 (1997), s. 15-27; P.B. Baltes, *On the Incomplete Architecture of Human Ontogeny: Selection, Optimization, and Compensation as Foundation of Developmental Theory*, „American Psychologist” 52,4 (1997), s. 366; M. Ardel, *Wisdom, Age, and Well-Being*, w: *Handbook of the Psychology of Aging*, red. K.W. Schaie, S.L. Willis, Amsterdam 2011, s. 279-291; N. Kogan, *Personality and Aging*, w: *Handbook of the Psychology of Aging*, red. J.E. Birren, S.W. Schaie, San Diego 1990, s. 330-346.

⁹ Zob. R.S. Lazarus, B.N. Lazarus, *Coping with Aging*, Oxford 2006, s. 93-109.

związanych z osobistą historią życia¹⁰. Autor podkreśla, że z uwagi na wielość podejść teoretycznych w obszarze badań nad osobowością przypisywanie zmiany jest uprawnione jedynie w odniesieniu do tych zjawisk, które można analizować i interpretować w perspektywie danej teorii.

Wartościowe poznawczo pole dla badań nad religijnością stworzyła teoria Wielkiej Piątki (*Big Five*) autorstwa R. McCrae'a i P. Costy¹¹. Koncepcja ta, pomimo iż wzbudza pewne kontrowersje¹², cieszy się współcześnie dużym uznaniem badaczy¹³. Wspomniani autorzy, przyjmując za punkt wyjścia założenie o pięciu głównych czynnikach (Ekstrawersja, Ugodowość, Sumiennność, Neurotyczność, Otwartość na doświadczenie), składających się na strukturę osobowości, stworzyli jej prosty i uniwersalny zarazem model¹⁴. Jednym z kluczowych elementów tego modelu są tzw. podstawowe tendencje – cechy, rozumiane jako „[...] wymiary różnic indywidualnych pod względem tendencji do wykazywania spójnych wzorców w zakresie myślenia, uczuć i działań”¹⁵. Badacze podkreślają, że wszystkie cechy występują w różnym nasileniu u wszystkich ludzi oraz że ich rozwój zależy głównie od wpływów biologicznych. Stąd też, podobnie jak temperament, pozostają one najbardziej stałym komponentem osobowości¹⁶.

Czy wobec powyższego cechy osobowości podlegają zmianom w trakcie trwania życia jednostki? Doniesienia z literatury nie pozwalają na udzielenie jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie¹⁷. W przekonaniu M. Straś-Romanowskiej ostateczne „[...] rozstrzygnięcie problemu stałości vs. zmienności cech osobowości wymaga dalszych badań podłużnych i całościowych, uwzględniających jak

¹⁰ Por. P. Oleś, *Psychologia człowieka dorosłego*, Warszawa 2012, s. 90.

¹¹ Por. D. Krok, *Strukturalne powiązania religijności i duchowości...*, s. 285.

¹² Zob. P. Oleś, *Kontrowersje wokół „Wielkiej Piątki”*, „*Czasopismo Psychologiczne*” 6(2000), s. 7-18; A.L. Pervin, O.P. John, *Osobowość – teoria i badania*, Kraków 2002; W. Klinkosz, A.E. Sękowski, *Pięcioczynnikowy model osobowości a narzędzia pomiaru Wielkiej Piątki*, „*Roczniki Psychologiczne*” 11,1 (2008), s. 142-152; F. De Fruyt, M. De Bolle, R.R. McCrae, A. Terracciano, P.T. Costa, *Assessing the Universal Structure of Personality in Early Adolescence: The NEO-PI-R and NEO-PI-3 in 24 Cultures*, „*Assessment*” 16,3 (2009), s. 301-311.

¹³ Por. P.K. Oleś, *Wprowadzenie do psychologii osobowości...*, s. 162-164.

¹⁴ Zob. R.R. McCrae, P.T. Costa, *Osobowość dorosłego człowieka*, Kraków 2005; J. Siuta, *Inwentarz osobowości NEO-PI-R Paula T. Costy Jr i Roberta McCrae. Adaptacja Polska. Podręcznik*, Warszawa 2006.

¹⁵ R.R. McCrae, P.T. Costa, *Osobowość dorosłego człowieka...*, s. 40.

¹⁶ Zob. J. Strelau, *Różnice indywidualne. Historia – determinanty – zastosowania*, Warszawa 2015, s. 384-469; P.K. Oleś, *Wprowadzenie do psychologii osobowości...*, s. 153-161.

¹⁷ Zob. B.W. Roberts, W.F. Del Vecchio, *The Rank-Order Consistency of Personality Traits From Childhood to Old Age: A Quantitative Review of Longitudinal Studies*, „*Psychological Bulletin*” 126,1 (2000), s. 3-25; P.T. Costa, R.R. McCrae, *Age Changes in Personality and Their Origins: Comment on Roberts, Walton, and Viechtbauer*, „*Psychological Bulletin*” 132,1 (2006), s. 26-28; B.W. Roberts, K.E. Walton, W. Viechtbauer, *Patterns of Mean-Level Change in Personality Traits Across the Life Course: A Meta-Analysis of Longitudinal Studies*, „*Psychological Bulletin*” 132,1 (2006), s. 1-25; J. Specht, B. Egloff, S.C. Schmukle, *Stability and Change of Personality Across the Life Course: The Impact of Age and Major Life Events on Mean-Level and Rank-Order Stability of the Big Five*, „*Journal of Personality and Social Psychology*” 101,4 (2011), s. 862-882.

najszerzy zakres czynników współokreślających dynamikę osobowości”¹⁸. Na dzień dzisiejszy ogólny wniosek, jaki można sformułować w oparciu o analizę publikacji dotyczących omawianego zagadnienia, jest następujący: „[...] struktura cech osobowości wykazuje rosnącą stałość od dzieciństwa, niemal po wiek średni. [...] Zwiększenie się (np. Ugodowości i Sumienności) bądź zmniejszanie się (np. Ekstrawersji, Neurotyczności i Otwartości) w późniejszym okresie (po 30. roku życia) ma charakter łagodnych trendów i zasadniczo nie powoduje zmiany struktury osobowości”¹⁹.

Ujawnienie się owych „łagodnych trendów” uprawnia do postawienia hipotezy, zgodnie z którą religia – integrując i ukierunkowując funkcjonowanie osobowości człowieka wierzącego – implikuje niewielkie, jednak wyraźne zmiany w zakresie poszczególnych wymiarów struktury osobowości²⁰. Zmiany te stają się bardziej widoczne, gdy porównuje się jednostki o dojrzałym i niedojrzałym typie religijności lub osoby deklarujące się jako religijne z osobami uznającymi siebie za nie-religijne²¹.

Przegląd badań (dotyczących związków między religijnością a osobowością ujmowaną w kategoriach cech) zrealizowany przez V. Saroglou ujawnił między innymi, że dojrzała religijność pozytywnie koreluje nie tylko z Ugodowością czy Sumiennością, ale również z Ekstrawersją. Ponadto wykazano, iż Otwartość jest ujemnie związana z fundamentalizmem religijnym ($r = -0,14; p < 0,01$) oraz dodatnio ze wskaźnikami dojrzałej religijności i duchowości ($r = 0,22; p < 0,001$). Prezentowana metaanaliza dowodzi także, iż zewnętrzna religijność współwystępuje z wysokim nasileniem Neurotyzmu, natomiast religijność typu wewnętrznego wiąże się ze stabilnością emocjonalną²².

Z powyższymi rezultatami korespondują polskie badania autorstwa K. Franczaka, zrealizowane na próbie studentów różnych warszawskich uczelni (N=540). Projekt dotyczył identyfikacji korelatów wybranych form religijności. Uzyskane wyniki ujawniły istnienie istotnych statystycznie powiązań między globalnym wskaźnikiem religijności personalnej oraz centralności religijności a takimi cechami osobowości, jak Ekstrawersja, Ugodowość i Sumiennosc. Przeprowadzone badania dowiodły ponadto, że osoby charakteryzujące się apersonalnym, umiarkowanie personalnym i personalnym typem religijności istotnie ($p \leq 0,05$) różnią

¹⁸ M. Straś-Romanowska, *Późna dorosłość*, w: *Psychologia rozwoju człowieka*, red. T. Janusz, Warszawa 2011, s. 337.

¹⁹ P. Oleś, *Psychologia człowieka dorosłego...*, s. 96.

²⁰ Zob. W. Prężyńska, *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*, Lublin 1981; Z. Chlewiński, *Wprowadzenie do psychologii religii*, w: *Psychologia religii*, red. Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 11-59; W. Chaim, *Interpersonalne korelaty relacji religijnej*, w: *Studia z Psychologii w KUL*, red. P. Francuz, M. Grygielski, W. Otrębski, Lublin 2001, s. 219-236; Z. Chlewiński, *Dojrzałość: osobowość, sumienie, religijność*, Poznań 1991.

²¹ Zob. R. Jaworski, *Typologie religijności*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 271-285; S. Tokarski, *Dojrzałość religijna*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 147-178.

²² Por. V. Saroglou, *Religion and the Five Factors of Personality: A Meta-Analytic Review*, „Personality and Individual Differences” 32,1 (2002), s. 15-25.

się w zakresie wszystkich cech osobowości uwzględnionych w modelu Wielkiej Piątki. Największe różnice wystąpiły w przypadku Ekstrawersji, Sumienności i Otwartości na doświadczenie. Osoby odznaczające się wysokim poziomem religijności personalnej wykazywały wyższą Ugodowość i Sumiennność. Charakteryzowała je również większa gotowość do wchodzenia w wartościowe i liczne interakcje społeczne ($\uparrow$ Ekstrawersja). Ponadto jednostki o personalnym typie religijności uzyskały istotnie niższe wyniki w obszarze Neurotyczności w porównaniu z osobami o apersonalnej czy umiarkowanej strukturze religijności²³.

Badania G. Ciuły i P. Brudka, którymi objęto 110 osób (55 należących i 55 nienależących do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre”), ujawniły, że osoby należące do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” charakteryzują się wyższym poziomem religijności, ujmowanej w kategoriach systemu znaczeń, w porównaniu z osobami, które nie należą do tego ruchu religijnego. Różnice zostały zidentyfikowane zarówno na poziomie wyniku ogólnego religijnego systemu znaczeń, jak i w poszczególnych jego wymiarach. Uzyskana wielkość efektu (*d* Cohena) w odniesieniu do poszczególnych podskal, jak również globalnego wskaźnika religijności ujmowanej w kategoriach znaczenia, plasowała się na poziomie przeciętnym (od 0,40 do 0,54). Otrzymane rezultaty pozwoliły na wyprowadzenie wniosku, zgodnie z którym osoby związane ze Wspólnotą Przymierza Rodzin „Mamre” w porównaniu do tych, które nie są związane z żadnym ruchem religijnym, w większym stopniu traktują religijny system znaczeń jako pomocny w interpretacji świata i własnego życia²⁴.

Problem i hipotezy badawcze

Mając na uwadze powyższe uwagi, głównym celem prezentowanych badań uczyniono identyfikację różnic w zakresie nasilenia cech osobowości między członkami Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” a osobami nienależącymi do tego ruchu. W oparciu o tak określony cel sformułowano następujące hipotezy badawcze:

H1: Osoby należące do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” przejawiają mniejsze nasilenie cechy Neurotyczności w porównaniu z osobami nieskupionymi wokół tego ruchu religijnego.

H2: Członkowie Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” odznaczają się wyższą Ekstrawersją aniżeli osoby niebędące uczestnikami tego ruchu religijnego.

H3: Osoby należące do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” charakteryzują się większą Otwartością w porównaniu z jednostkami niebędącymi członkami tej grupy religijnej.

²³ Por. K. Franczak, *Osobowościowe korelaty wybranych form religijności*, w: *Osobowość i religia...*, s. 273-274.

²⁴ Por. P. Brudek, G. Ciuła, *Specyfika religijnego systemu znaczeń osób będących i niebędących członkami Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre”*, w: „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*” 49,1 (2016), s. 220-221.

H4: Osoby należące do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” cechuje wyższy poziom Ugodowości aniżeli osoby niezrzeszone w tym ruchu religijnym.

H5: Członków Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” cechuje wyższy poziom Sumiennosci aniżeli osoby nienależące do tego ruchu religijnego.

Osoby badane i przebieg badań

Chcąc dokonać empirycznej weryfikacji sformułowanych hipotez, zrealizowano badania, którymi objęto 122 osoby (54 mężczyzn i 68 kobiet) w wieku od 19 do 57 lat ($M=37,89$; $SD=10,46$). W skład grupy badawczej weszło 55 osób (35 kobiet i 20 mężczyzn), będących członkami Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre”. Osoby te w zdecydowanej większości pochodziły ze Śląska (70,9%) i zamieszkiwały duże miasta (ponad 100 tys.). Grupa kontrolna liczyła 67 respondentów (33 kobiety i 34 mężczyzn). Osoby z grupy kontrolnej nie były związane żadnym ruchem religijnym. Porównywane grupy nie różniły się między sobą w sposób statystycznie istotny pod względem liczebności ($\chi^2=1,18$; $p=0,277$). Bardziej szczegółowe dane prezentuje tabela 1.

Tabela 1.

Statystyki opisowe dla grupy badawczej (osoby należące do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre”) i grupy kontrolnej (osoby nienależące do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre”)

Nazwa zmiennej		Osoby należące do WPRM				Osoby nienależące do WPRM			
		Kobiety		Mężczyźni		Kobiety		Mężczyźni	
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Wiek		33,86	11,53	35,20	12,20	39,79	8,36	41,74	8,38
Staż bycia we wspólnocie (w latach)		3,37	2,33	3,90	2,61	---	---	---	---
		n	%	n	%	n	%	n	%
Płeć		35	63,6	20	36,4	33	49,3	34	50,7
Wykształcenie	Podstawowe	---	---	1	5	2	6,1	3	8,8
	Zawodowe	---	---	---	---	4	12,1	7	20,6
	Średnie	20	57,1	11	55,0	6	18,2	9	26,5
	Wyższe	15	42,9	8	40,0	21	63,6	15	44,1
Miejsce zamieszkania	Wieś	7	20,0	2	10,0	9	27,3	8	23,5
	Małe miasto	1	2,9	2	20,0	11	33,3	13	38,2
	Średnie miasto	3	8,6	1	5,0	4	12,1	4	11,8
	Duże miasto	24	68,6	15	75	9	27,3	9	26,5

Z uwagi na charakter zależności pomiędzy analizowanymi zmiennymi szczególną uwagę zwrócono na procedurę prowadzonych badań. Wynikało to przede wszystkim z faktu, iż przedmiotem badania z jednej strony, były właściwości podmiotowe (cechy osobowości), z drugiej zaś – zagadnienia związane z osobistym światopoglądem badanych (przynależność do wspólnot religijnych), które z natury swej posiadają wymiar osobisty. Badania miały charakter indywidualny i anonimowy.

Zastosowane narzędzia badawcze

W omawianym projekcie badawczym dla scharakteryzowania struktury osobowości badanych osób zastosowano *Inwentarz Osobowości NEO-FFI* autorstwa P. Costy i R. McCrae w polskiej adaptacji B. Zawadzkiego, J. Strelaua, P. Szczepaniaka oraz M. Śliwińskiej²⁵. Narzędzie to przeznaczone jest do diagnozy cech osobowości rozumianych zgodnie z modelem „Wielkiej Piątki” (*Big Five*). W skład kwestionariusza wchodzi 60 itemów o charakterze samoopisowym, których prawdziwość w odniesieniu do własnej osoby respondent ocenia na skali pięciostopniowej. Twierdzenia te tworzą pięć skal pozwalających na pomiar takich cech osobowości, jak: *N e u r o t y c z n o ś ć* (czynnik odzwierciedlający stopień emocjonalnego niezrównoważenia, a także ujawniający skłonność do przeżywania negatywnych emocji oraz podatność na stres psychologiczny); *E k s t r a w e r s j a* (wymiar reprezentujący jakość i ilość interakcji społecznych oraz określający poziom aktywności, energii oraz zdolności do doświadczania pozytywnych emocji); *O t w a r t o ś ć n a d o ś w i a d c z e n i e* (cecha ujawniająca tendencję do pozytywnego wartościowania doświadczeń życiowych, tolerancję tego co nowe i ciekawość poznawczą); *U g o d o w o ś ć* (czynnik opisujący nastawienie do innych ludzi, przejawiające się w altruizmie lub antagonizmie); *S u m i e n n o ś ć* (czynnik wskazujący na stopień zorganizowania, wytrwałości i motywacji jednostki w działaniach zorientowanych na cel). Rzetelność (α -Cronbacha) dla poszczególnych skal przyjmuje zadowalające wartości i waha się w przedziale od $\alpha=0,68$ (Sumiennność) do $\alpha=0,86$ (Neurotyczność).

W celu uzyskania charakterystyk demograficznych badanych osób zastosowano opracowany specjalnie na użytek prezentowanych badań Arkusz Osobowy. Arkusz zawierał 8 pytań. Wśród nich znajdowały się pytania o takie zmienne demograficzne, jak wiek, płeć, miejsce zamieszkania, posiadane wykształcenie, pracę zawodową, stan zdrowia oraz przynależność do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” (i innych wspólnot) oraz staż bycia we wspólnocie.

Wyniki badań własnych

Główny problem badawczy prezentowanego projektu dotyczył odpowiedzi na pytanie: czy istnieją różnice w zakresie cech osobowości (rozumianych zgodnie

²⁵ Por. B. Zawadzki, J. Strelau, P. Szczepaniak, M. Śliwińska, *Inwentarz Osobowości NEO-FFI Paula Costy i Roberta McCrae. Adaptacja polska*, Warszawa 2007.

z modelem Wielkiej Piątki) pomiędzy osobami należącymi do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” a osobami nienależącymi do tego ruchu religijnego? W celu zbadania postulowanych różnic w ramach poszczególnych wymiarów (cech) osobowości zastosowano – po wcześniejszej pozytywnej weryfikacji założeń nałożonych na parametryczne testy różnic²⁶ – test *t* Studenta dla prób niezależnych. Wyniki zaprezentowano w tabeli 2.

Tabela 2.

Cechy osobowości – porównanie w grupie osób należących i nienależących do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” za pomocą testu *t* Studenta

ZMIENNE		Osoby należące do WPRM		Osoby nienależące do WPRM		Test <i>t</i>			<i>d</i> Cohena
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	
Inwentarz NEO-FFI	Neurotyczność	35,35	9,75	27,51	8,40	4,77	120	0,001***	0,86
	Ekstrawersja	42,07	7,27	42,54	6,10	-0,38	120	n.i.	---
	Otwartość	35,06	5,47	35,82	6,48	-0,70	120	n.i.	---
	Ugodowość	44,95	6,56	44,96	5,85	-0,01	120	n.i.	---
	Sumienność	44,16	8,52	48,18	5,87	-2,97	92,76	0,004**	0,62

*** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$

Uzyskane wyniki ukazują, że osoby należące do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre”, w porównaniu z osobami niebędącymi członkami tego ruchu religijnego, odznaczają się: (1) istotnie wyższym poziomem Neurotyczności ($t=4,77$; $p \leq 0,001$); (2) istotnie niższym poziomem Sumienności ($t=2,97$; $p \leq 0,01$). Otrzymana wielkość efektu w odniesieniu do Neurotyzmu wskazuje na duże różnice między porównywanymi grupami. Z kolei uwzględniając wartość statystyki *d* Cohena, w przypadku Sumienności należy uznać, że uzyskana różnica uplasowała się na poziomie średnim²⁷. Oznacza to, że jednostki czynnie zaangażowane w życie i działalność Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” cechuje istotnie większe emocjonalne niezrównoważenie, przejawiające się skłonnością do przeżywania negatywnych emocji (strachu, zmieszania, gniewu, poczucia winy) oraz podatnością na stres psychologiczny, niż osoby, które nie są związane z żadnym ruchem religijnym. Ponadto członkowie analizowanej tu grupy religijnej w mniej-

²⁶ Por. S. Bedyńska, M. Cypryńska, *Drogowskaz statystyczny. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*, Warszawa 2013, s. 163-164.

²⁷ Por. tamże, s. 178.

szym stopniu aniżeli jednostki nieuczestniczące w jakimkolwiek ruchu pobożnościowym charakteryzują się zorganizowaniem, wytrwałością i motywacją w działaniach zorientowanych na osiągnięcie zamierzonych celów.

W przypadku pozostałych cech osobowości – Ekstrawersji, Otwartości i Ugodowości – nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między analizowanymi grupami. Brak zatem podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej (H_0), zgodnie z którą zarówno osoby zaangażowane w funkcjonowanie Wspólnoty „Mamrockiej”, jak i jednostki nieprzynależące do żadnego ruchu o charakterze religijnym *nie* różnią się w zakresie: (1) jakości i ilości interakcji społecznych oraz poziomu aktywności, energii czy zdolności do doświadczania pozytywnych emocji (Ekstrawersja); (2) ujawniania tendencji do pozytywnego wartościowania doświadczeń życiowych, tolerancji na nowość i ciekawości poznawczej (Otwartość na doświadczenie); (3) pozytywnego lub negatywnego nastawienia do innych ludzi, wyrażającego się najczęściej w altruizmie bądź antagonizmie (Ugodowość).

Dyskusja wyników i wnioski końcowe

Celem prezentowanych badań była analiza różnic w obszarze cech osobowości – ujmowanych zgodnie z koncepcją P. Costy i R. McCrae – między członkami Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” a osobami nienależącymi do tego i żadnego innego ruchu religijnego. W odniesieniu do tak sformułowanego celu główne pytanie badawcze dotyczyło tego, czy jednostki czynnie zaangażowane w życie i działalność Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” różnią się w zakresie cech osobowości uwzględnionych w modelu Wielkiej Piątki (Neurotyczności, Ekstrawersji, Otwartości, Ugodowości, Sumienności) od osób niezwiązanych z żadną grupą religijną.

Uzyskane wyniki badań nie pozwoliły na pozytywną weryfikację (potwierdzenie) żadnej z postawionych hipotez. Warto zauważyć, że w przypadku dwóch hipotez ($H1$ i $H5$) uzyskano poziom istotności statystycznej ($p \leq 0,05$) dla ujawnionych różnic. Jednak kierunek różnic okazał się przeciwny do postulowanego. W odniesieniu do $H1$, zakładającej, że osoby należące do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” przejawiają mniejsze nasilenie cechy Neurotyczności w porównaniu z osobami nieskupionymi wokół tego ruchu religijnego, stwierdzono prawidłowość odwrotną. Okazało się bowiem, że członkowie Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” odznaczają się istotnie wyższym poziomem Neurotyzmu w porównaniu z grupą kontrolną.

Analogicznie sytuacja przedstawia się w przypadku $H5$. Hipoteza ta zakładała, że członkowie Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre” cechują się wyższym poziomem Sumienności aniżeli osoby nienależące do tego ruchu religijnego. Tymczasem w świetle uzyskanych danych kierunek różnicy jest istotny statystycznie, ale odwrotny. Uwzględniając wyniki średnich, można stwierdzić, że istotnie większa Sumiennosc charakteryzuje jednostki niezwiązane z żadnym ruchem religijnym, nie zaś osoby przynależące do Wspólnoty „Mamrockiej”.

Odnosząc się do zaskakujących w dużym stopniu rezultatów badania, można przyjąć, że przyczyna ujawnionych prawidłowości tkwi między innymi w specyfice samej wspólnoty, jako miejsca generującym pewne napięcia, niepokoje przez wysoko postawioną poprzeczkę wymagań związanych z formacją intelektualną, duchową, osobistą jak również przez duże oczekiwania dotyczące zaangażowania członków wspólnoty w działalność poszczególnych diakonii. Formacja we wspólnocie, oparta na Piśmie Świętym, nauce Kościoła i mistrzach duchowości, to formacja teologiczna, liturgiczna, ascetyczna, mistyczna, eklezjologiczna, moralna i ewangelizacyjna²⁸, a rytm życia wspólnoty wyznaczają regularne spotkania formacyjne (raz w miesiącu), spotkania otwarte o charakterze liturgicznym z posługą ewangelizacyjną i charyzmatyczną (raz w miesiącu), spotkania w małych grupach (2 razy w miesiącu), a poza tym spotkania animatorów, spotkania koordynatorów danej diecezji, spotkania poszczególnych diakonii, spotkania modlitewne, a także co najmniej raz w roku formacyjne rekolekcje wyjazdowe (w czasie ferii zimowych 7-dniowe, a w czasie letnich wakacji: 10-dniowe). Członkowie wspólnoty podejmują także zobowiązanie codziennej modlitwy różańcowej, codziennego rozważania Słowa Bożego i fragmentów *Katechizmu Kościoła katolickiego*, adoracji Najświętszego Sakramentu (przynajmniej raz w tygodniu) czy posługi wobec potrzebujących²⁹.

Z kolei mniejsza Sumienność mogłaby wynikać po prostu z braku możliwości realizacji tych wymagań. Gdyby tak było, byłby to wyraźny sygnał pokazujący konieczność dostosowania statutu wspólnoty do możliwości jego respektowania. Pewnym wytłumaczeniem, innym niż specyfika samej wspólnoty, mogłoby być wskazanie na pewne przemiany społeczne we współczesnym świecie, dotyczące także ruchy, wspólnoty i stowarzyszenia katolickie. Sugestię taką artykułuje, analizując swoje badania, J. Mariański, wspominając, że w ostatnich latach osłabła aktywność katolików m.in. w tych ugrupowaniach religijno-kościelnych, a powodem swoistej niechęci czy dystansu wobec nich może być zarówno nieadekwatna do potrzeb duchowych i religijnych oferta Kościoła, ale też wiele innych czynników³⁰.

Ponadto należy zauważyć, że uzyskane wyniki pokazują jedynie pewien profil osobowościowy osób tworzących wspólnotę. Na podstawie zrealizowanych badań brak natomiast możliwości weryfikacji tego, czy struktura osobowości i nasilenie poszczególnych cech uległy zmianie po wstąpieniu do wspólnoty. Brak również danych dotyczących specyfiki badanych pod względem cech osobowości niejako na wejściu, czyli w momencie decyzji o wstąpieniu do wspólnoty. Innymi słowy trudno jednoznacznie stwierdzić, czy wspólnota przyczyniła się do ujawnienia się w jej członkach cech Neurotyczności i niskiej Sumienności, czy też właściwością charakterystyczną tego ruchu (a może i innych ruchów religijnych) jest

²⁸ Por. *Wspólnota Przymierza Rodzin „Mamre”*, oprac. W Cyran, Częstochowa 2001, s. 10.

²⁹ Por. tamże, s. 9-10.

³⁰ Por. J. Mariański, *Praktyki religijne w Polsce – ciągłość i zmiana*, „Roczniki Nauk Społecznych” 38,2 (2010), s. 79.

„przyciąganie” i skupianie osób o określonym profilu osobowościowym. Cennych sugestii dostarczają w tym zakresie badania C. Wilczka dotyczące religijności i osobowości uczestników ośmiodniowych rekolekcji ignacjańskich. Rezultaty tych badań ujawniły występowanie istotnych zmian w obszarze analizowanych zmiennych osobowościowych u uczestników wspomnianych rekolekcji (grupa eksperymentalna)³¹. Mając na uwadze przywołane wyniki badań, słusznie można oczekiwać, iż członkowie wspólnoty „Mamre”, świadomie podejmując trud formacji, będą równocześnie podejmowali pracę nad własną osobowością (dojrzałością osobowościową). Postulowany charakter (kierunek) oraz zakres (siła) ewentualnych zmian w nasileniu poszczególnych cech osobowości byłby jednak ściśle związany z rodzajem motywów, które skłoniły poszczególne osoby do przystąpienia do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre”. Kluczową kwestią wydaje się określenie, czy są to motywy tylko i wyłącznie religijne, czy raczej związane z pragnieniem zaradzenia swoim problemom, bądź z oczekiwaniami skoncentrowanymi wokół relacji międzyludzkich³². Być może właśnie wysokie natężenie lęku i poszukiwanie miejsca, w którym ten lęk udałoby się zminimalizować, jest wyjaśnieniem części wyników, zwłaszcza że religijność obok wielu swoich funkcji zawiera w sobie również te, które związane są z zaspokojeniem podstawowej potrzeby bezpieczeństwa, a także tę, którą nazwać można psychoterapeutyczną ze względu na przywracanie równowagi psychicznej i redukcję napięcia³³. Sugerują to niektóre badania opisujące członków tzw. nowych ruchów religijnych i przeważający w konkretnych ruchach określony typ osobowości. I tak przykładowo „[...] członkowie fundamentalistycznej grupy chrześcijańskiej byli bardziej ekstrawertywni oraz uczuciowi, zorientowani na ludzi; natomiast wyznawcy kultu guru – introwertywni oraz myślący dychotomicznie, zorientowani na zasady”³⁴.

Jedynie badania podłużne opisujące kandydatów u początku bycia we wspólnocie, zarówno jeśli chodzi o profil osobowości, a także o wspomnianą motywację i przyglądanie się tym osobom po jakimś czasie korzystania ze wspólnotowej formacji pomogłyby określić rolę wspólnoty w kształtowaniu się osobowości konkretnych osób. Jest to o tyle trudne i tym ciekawsze, że wiek osób przystępujących do wspólnoty jest dosyć zróżnicowany, co jest istotne także z punktu widzenia możliwości ewentualnego nasilania się cech osobowości, innej u osób około 20 roku życia, a innej chociażby około 50 roku życia.

Zrealizowany projekt badawczy nie wyczerpuje złożonej problematyki specyfiki osobowościowej osób zaangażowanych i nieangażujących się w działalność ruchów religijnych. Stanowi on raczej inspirację do podjęcia dalszych

³¹ Por. C. Wilczek, *Religijność i osobowość u uczestników ośmiodniowych rekolekcji ignacjańskich*, „Studia Psychologica UKSW” 14,2 (2014), s. 41.

³² Por. E. Mania, J. Weraksa, R. Woźniak, *Status doświadczenia zdobywanego w ruchu Odnowy w Duchu Świętym*, „Humaniora. Czasopismo Internetowe” 2 (2013), s. 109.

³³ Por. Z. Kulesz, *Religijność w perspektywie psychologicznej*, „Studia Elbląskie” 14 (2013), s. 194-195.

³⁴ D. Kuncewicz, *Osobowość a uczestnictwo w nowych ruchach religijnych*, „Psychologia Jakości Życia” 2 (2005), s. 204.

poszukiwań w tej dziedzinie. Bazując na uzyskanych wynikach badań, wartościowe wydaje się podjęcie w przyszłości próby określenia struktury osobowości osób zgłaszających chęć wstąpienia do Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre”. Chodzi zatem o ustalenie struktury i nasilenia cech osobowości niejako „na wejściu”. Interesującym poznawczo problemem badawczym byłoby również zrealizowanie badań podłużnych, mających na celu określenie charakteru i siły oddziaływania (wpływu) religijności i czynnego uczestnictwa w życiu i funkcjonowaniu Wspólnoty „Mamrockiej” na nasilenie poszczególnych cech osobowości. Dodatkowego impulsu dostarczają w tym względzie wyniki badań sugerujące wpływ konwersji religijnej (nawrócenia) na strukturę cech osobowości³⁵.

Bibliografia

- Ardelt M., *Wisdom and Life Satisfaction in Old Age*, „Journal of Gerontology: Psychological Sciences” 52,1 (1997), s. 15-27.
- Ardelt M., *Wisdom, Age, and Well-Being*, w: *Handbook of the Psychology of Aging*, red. K.W. Schaie, S.L. Willis, Amsterdam 2011, s. 279-291.
- Baltes P.B., *On the Incomplete Architecture of Human Ontogeny: Selection, Optimization, and Compensation as Foundation of Developmental Theory*, „American Psychologist” 52,4 (1997), s. 366-380.
- Bedyńska S., Cypryańska M., *Drogowskaz statystyczny. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*, Warszawa 2013.
- Brudek P., Ciuła G., *Specyfika religijnego systemu znaczeń osób będących i niebędących członkami Wspólnoty Przymierza Rodzin „Mamre”*, w: „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 49,1 (2016), s. 212-225.
- Chaim W., *Interpersonalne korelaty relacji religijnej*, w: *Studia z Psychologii w KUL*, red. P. Francuz, M. Grygielski, W. Otrębski, Lublin 2001, s. 219-236.
- Chlewiński Z., *Dojrzałość: osobowość, sumienie, religijność*, Poznań 1991.
- Chlewiński Z., *Religia a osobowość człowieka*, w: *Religia w świecie współczesnym*, red. H. Zimoń, Lublin 2000, s. 89-128.
- Chlewiński Z., *Wprowadzenie do psychologii religii*, w: *Psychologia religii*, red. Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 11-59.
- Ciuła G., *Uwarunkowania czynu ludzkiego. Studium teologicznomoralne na podstawie polskiej posoborowej literatury teologicznej i pozateologicznej*, Katowice 2014.
- Costa P.T., McCrae R.R., *Age Changes in Personality and Their Origins: Comment on Roberts, Walton, and Viechtbauer*, „Psychological Bulletin”, 132,1 (2006), s. 26-28.
- De Fruyt F., De Bolle M., McCrae R.R., Terracciano A., Costa P.T., *Assessing the Universal Structure of Personality in Early Adolescence: The NEO-PI-R and NEO-PI-3 in 24 Cultures*, „Assessment” 16,3 (2009), s. 301-311.

³⁵ Zob. R.F. Paloutzian, J.T. Richardson, L.R. Rambo, *Religious conversion and personality change*, „Journal of Personality” 67,6 (1999), s. 1047-1079; A. Mahoney, K.I. Pargament, *Sacred changes: Spiritual conversion and transformation*, „Journal of Clinical Psychology” 60,5 (2004), s. 481-492; R.R. McCrae, *Mainstream personality psychology and the study of religion*, „Journal of Personality” 67,6 (1999), s. 1209-1218.

- Franczak K., *Osobowościowe korelaty wybranych form religijności*, w: *Osobowość i religia*, red. H. Gasiul, E. Wrocławska-Warchała, Warszawa 2009, s. 262-279.
- Jan Paweł II, *Adhortacja Christifideles laici* (1988).
- Jaworski R., *Typologie religijności*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Gład, Kraków 2006, s. 271-285.
- Klinkosz W., Sękowski A.E., *Pięcioczynnikowy model osobowości a narzędzia pomiaru Wielkiej Piątki*, „Roczniki Psychologiczne” 11,1 (2008), s. 142-152.
- Kogan N., *Personality and Aging*, w: *Handbook of the Psychology of Aging*, red. J.E. Birren, S.W. Schaie, San Diego 1990, s. 330–346.
- Krok D., *Religijność a jakość życia w perspektywie mediatorów psychospołecznych*, Opole 2009.
- Krok D., *Strukturalne powiązania religijności i duchowości w kontekście czynników osobowościowych*, w: *Osobowość i religia*, red. H. Gasiul, E. Wrocławska-Warchała, Warszawa 2009, s. 280-299.
- Kulesz Z., *Religijność w perspektywie psychologicznej*, „Studia Elbląskie” 14 (2013), s. 185-197.
- Kuncewicz D., *Osobowość a uczestnictwo w nowych ruchach religijnych*, „Psychologia Jakości Życia” 2 (2005), s. 201-225.
- Lazarus R.S., Lazarus B.N., *Coping with Aging*, Oxford 2006, s. 93-109.
- Mahoney A., Pargament K.I., *Sacred Changes: Spiritual Conversion and Transformation*, „Journal of Clinical Psychology” 60,5 (2004), s. 481-492.
- Mania E., Weraksa J., Woźniak R., *Status doświadczenia zdobywanego w ruchu Odnowy w Duchu Świętym*, „Humaniora. Czasopismo Internetowe” 2 (2013), s. 107-112.
- Mariański J., *Praktyki religijne w Polsce – ciągłość i zmiana*, „Roczniki Nauk Społecznych” 38,2 (2010), s. 55-86.
- McCrae R.R., Costa P.T., *Osobowość dorosłego człowieka*, Kraków 2005.
- McCrae R.R., *Mainstream Personality Psychology and the Study of Religion*, „Journal of Personality” 67,6 (1999), s. 1209-1218.
- Oleś P., *Kontrowersje wokół „Wielkiej Piątki”*, „Czasopismo Psychologiczne” 6(2000), s. 7-18.
- Oleś P., *Psychologia człowieka dorosłego*, Warszawa 2012.
- Oleś P.K., *Wprowadzenie do psychologii osobowości. Nowe wydanie*, Warszawa 2009.
- Paloutzian R.F., Richardson J.T., Rambo L.R., *Religious Conversion and Personality Change*, „Journal of Personality” 67,6 (1999), s. 1047-1079.
- Pervin A.L., John O.P., *Osobowość – teoria i badania*, Kraków 2002.
- Prężyna W., *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*, Lublin 1981.
- Roberts B.W., Del Vecchio W.F., *The Rank-Order Consistency of Personality Traits From Childhood to Old Age: A Quantitative Review of Longitudinal Studies*, „Psychological Bulletin” 126,1 (2000), s. 3-25.
- Roberts B.W., Walton K.E., Viechtbauer W., *Patterns of Mean-Level Change in Personality Traits Across the Life Course: A Meta-Analysis of Longitudinal Studies*, „Psychological Bulletin” 132,1 (2006), s. 1-25.
- Saroglou V., *Religion and the Five Factors of Personality: A Meta-Analytic Review*, „Personality and Individual Differences” 32,1 (2002), s. 15-25.

- Siuta J., *Inwentarz osobowości NEO-PI-R Paula T. Costy Jr i Roberta McCrae. Adaptacja Polska. Podręcznik*, Warszawa 2006.
- Skreczko A., *Zrzeszenia eklezjalne jako pomoc życia wiary*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 10 (2011), s. 131-143.
- Specht J., Egloff B., Schmukle S.C., *Stability and Change of Personality Across the Life Course: the Impact of Age and Major Life Events on Mean-Level and Rank-Order Stability of the Big Five*, „Journal of Personality and Social Psychology” 101,4 (2011), s. 862-882.
- Straś-Romanowska M., *Późna dorosłość*, w: *Psychologia rozwoju człowieka*, red. T. Janusz, Warszawa 2011, s. 326-350.
- Strelau J., *Różnice indywidualne. Historia – determinanty – zastosowania*, Warszawa 2015.
- Tokarski S., *Dojrzałość religijna*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 147-178.
- Wilczek C., *Religijność i osobowość u uczestników ośmiodniowych rekolekcji ignacjańskich*, „Studia Psychologica UKSW” 14,2 (2014), s. 41-57.
- Wspólnota Przymierza Rodzin „Mamre”*, oprac. W. Cyran, Częstochowa 2001.
- Zawadzki B., Strelau J., Szczepaniak P., Śliwińska M., *Inwentarz Osobowości NEO-FFI Paula Costy i Roberta McCrae. Adaptacja polska*, Warszawa 2007.

Słowa kluczowe: nowe ruchy religijne, Wspólnota Przymierza Rodzin „Mamre”,
cechy osobowości

Keywords: new religious movements, Families Covenant Community “Mamre”,
personality traits